

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: **«РОЗВИТОК ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ 1991-2000 РР:
ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ»**

Виконала: здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти з спеціальності
014 Середня освіта (Історія)
ГУРАЛЬСЬКА Алла Вікторівна

Науковий керівник:
ФІЛІНЮК Анатолій Григорович
доктор історичних наук, професор,
академік НАН ВО України

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Огляд наукової та методичної літератури.....	8
1.2. Характеристика джерел.....	14
1.3. Методи дослідження проблеми.....	17
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТОК РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	21
2.1. Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови формування і функціонування господарств фермерського типу.....	21
2.2. Зміни в законодавстві України як основа перетворень у земельних відносинах періоду перехідної економіки.....	37
2.3. Державна політика щодо розвитку фермерських господарств.....	49
РОЗДІЛ 3. ВИРОБНИЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ.....	56
3.1. Фермерство Хмельниччини у першому п'ятиріччі державної незалежності України (1991–1996 рр.).....	56
3.2. Особливості становлення і поступу фермерського руху в краї у 1996–2000 рр.....	71
3.3. Місце фермерських підприємств у господарському комплексі та їх вплив на економіку краю.....	82
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	97
ДОДАТКИ.....	121

ВСТУП

Актуальність. Вивчення минулого дає вірні відповіді на багато суттєвих питань сучасності. При цьому знання минулого є сходинкою до теперішнього, а від нього – до завтрашніх перспектив.

Розвиток малого підприємництва, зокрема фермерських господарств, як специфічної сфери ринкових відносин на селі посідає істотне місце у забезпеченні збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України. Адже малі підприємства, найбільш поширеною формою яких є дрібні і малі фермерські господарства, завдяки своїй технологічній, виробничій і управлінській гнучкості, здатні швидко реагувати на ринкову кон'юнктуру, зміни попиту, змінювати асортимент виробництва продукції, переорієнтувати своє господарювання в умовах кризи. Результати їх функціонування пов'язують з інноваційними змінами у структурній модернізації регіональної економіки, розв'язанні соціальних проблем у процесі життєзабезпечення населення та раціонального природокористування і охорони довкілля. Ефективний розвиток сфери фермерських господарств як суб'єктів малого підприємництва формує конкурентне середовище в сільському господарстві й загалом у системі регіональної та національної економіки. При цьому успішна діяльність сфери малого підприємництва вирішує низку важливих завдань у забезпеченні регіонального розвитку, передусім виступає одним із джерел поповнення бюджетів різних рівнів, насичення споживчого ринку продуктами сільськогосподарського виробництва, формування нових робочих місць, підвищення зайнятості сільського населення і зниження рівня безробіття на селі.

Відомо, що у світі на долю сімейних фермерських господарств припадає понад 98 % сільськогосподарських угідь і вони виробляють більше 80 % всього діапазону продовольства в світі; у США – 84 % всієї сільськогосподарської продукції за загальну суму 230 мільярдів доларів, а

самого фермера вважають опорою суспільства; в Європейському Союзі, за даними статистики станом на 2018 р., на сімейні ферми припадало майже 97 % господарств[0, с.76]. Поза сумнівом, це свідчить важливе історичне місце і перспектива у Хмельницькій області і Україні загалом належить фермерським господарствам. Очевидно саме цим пояснюється той факт, що Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) і Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР) ООН оголосили 2019–2028 рр. десятиліттям сімейних фермерських господарств. Протягом першого десятиліття (1991–2000 рр.) Хмельниччина, як і вся Україна, переживала період бурхливого суспільно-політичного розвитку, що було пов'язано з процесами відновлення державної незалежності. Проведені у цей період реформи і економічні перетворення були важливими для розвитку ринкових відносин на селі,. Це, в свою чергу, викликало не лише появу нових форм господарювання на селі, зокрема фермерського типу, а й істотне збільшення обсягів сільськогосподарської продукції. У наступні десятиліття кількість фермерських господарств певною мірою стабілізувалася, натомість обсяги і вартість виробленої ними продукції істотно зростали. Такий факт обумовлює актуальність історичного вивчення та узагальнення досвіду їх діяльності.

Однак аналіз наукової літератури засвідчує, що дана тема поки що не знайшла комплексного, синтетичного висвітлення. А це, в свою чергу, свідчить про актуальність і важливість комплексного вивчення теми «Розвиток фермерського господарства на Хмельниччині 1991–2000 рр.: історико економічний аспект».

Таким чином, актуальність дослідження обраної теми полягає у відтворенні появи і поступу фермерського типу господарювання у Хмельницькій області в контексті інституційних змін і становлення ринкових відносин у аграрному секторі економіки України на початку відновлення державної незалежності України.

Об'єктом дослідження обрано становлення і розвиток фермерських господарств Хмельницької області як специфічної сфери ринкових відносин у першому десятилітті утвердження державної незалежності України.

Предметом дослідження визначено закономірності, тенденції, особливості та місце функціонування господарств фермерського типу на Хмельниччині у 1991–2000 рр.

Мета роботи полягає в тому, щоб дослідити та узагальнити досвід формування і діяльності фермерських господарств Хмельницької області у контексті перетворень в аграрному секторі економіки України.

Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати наступні дослідницькі завдання:

- проаналізувати стан розробки проблематики в науковій літературі; обґрунтувати репрезентативність джерельної бази та охарактеризувати можливості використаних принципів, методів і засобів для дослідження і відтворення процесу становлення і розвитку фермерських господарств на теренах Хмельниччини;

- дослідити суспільно-політичні та соціально-економічні передумови формування і функціонування господарств фермерського типу в Україні і Хмельницькій області упродовж 1991–2000 рр.;

- розкрити найважливіші аспекти законодавчого і нормативно-правового регулювання створення та функціонування фермерських господарств у краї;

- з'ясувати особливості становлення і поступу фермерського руху в краї у 1991–2000 рр.;

- висвітлити місце фермерських підприємств у господарському комплексі та їх вплив на економіку краю;

- показати динаміку виробництва товарної сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами Хмельниччини.

Хронологічні межі дослідження: охоплюють розвитку фермерських господарств Хмельниччини в 1991–2000 рр. Нижня межа пов'язана з часом

відновлення державної незалежності України в 1991 р., що одночасно став точкою відліку реформуванню в аграрному секторі на всьому просторі українських земель. Верхня межа дослідження пояснюється завершенням пікового спаду в 1999 р. обсягів виробництва продукції сільського господарства і 2000 р., коли розпочався другий етап аграрних трансформацій [0, с.41] і коли вони починають поступово зростати [0, с.26] та коли стає дедалі помітнішою роль і місце в цьому фермерських господарств як на Хмельниччині, так і в усій Україні.

Територіальні межі дослідження: охоплюють терени Хмельницької області до її реформування в останні роки, потенціал з виробництва сільськогосподарської продукції є одним із найбільших поряд із Вінницькою, Дніпропетровською, Кіровоградською, Полтавською та іншими областями України. У 1991–2000 рр. вони включали 20 районів сучасної Хмельницької області площею 20,6 тис. кв. км.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності і науковості, а також загальнонаукові методи – аналіз, синтез, індукція і дедукція, аналогія, порівняння, моделювання, а також такі конкретно-історичні методи, як: історико-генетичний, історико-типологічний, історико-хронологічний, історико-порівняльний, історико-ретроспективний та інші.

Проведене дослідження має елементи наукової новизни. Це полягає в тому, що в зазначеній у назві постановці проблема розвитку фермерського господарства на Хмельниччині 1991–2000 рр. досі в історичній літературі не висвітлювалася. Крім того, на основі вперше введеного в науковий обіг багатьох джерел і значного фактичного матеріалу зроблено узагальнення про стан і тенденції становлення і функціонування в Хмельницькій області господарств фермерського типу впродовж першого десятиліття державної незалежності України.

Апробація. Основні положення магістерської роботи доповідалися на засіданнях кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка. Також на

звітній студентській конференції, що відбулась у квітні 2023 р. на історичному факультеті було зроблено доповідь на тему: «Проблема розвитку фермерського господарства на Хмельниччині у науковій спадщині професора В. В. Нечитайла», її текст також було опубліковано у збірнику наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету за 2023 р.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали магістерської роботи можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць про розвиток аграрного виробництва в умовах становлення державної незалежності України, а також студентами-істориками при підготовці до семінарських занять чи самостійної роботи; при роботі над рефератами, курсовими і дипломними роботами; вчителями-істориками при підготовці до уроків з історії України чи Хмельниччини в перших десятиліттях державної незалежності України; викладачами при підготовці до лекцій чи семінарів.

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, основної частини, що включає 3 розділи, поділених на 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, що нараховує 197 позицій, та додатків.

ВИСНОВКИ

Проблема розвитку фермерства в Україні протягом 1991–2000 рр., зокрема на Хмельниччині, є малодослідженою у вітчизняній літературі. Присутні лише поодинокі праці, котрі стосуються історії формування фермерства у незалежній Україні. Праць, котрі стосуються фермерського господарства Хмельницькій області, майже немає. При цьому, досить широкою і репрезентативною є джерела база дослідження. У якості джерел, ми використали чисельні статистичні і аналітичні дані, нормативно-правові акти, зокрема закони, постанови, кодекси, збірники документів, державні програми. Основу методологічної бази дослідження становлять як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи. Робота заснована на принципах об'єктивності, історизму, системності. При написанні роботи широко використовувались і методи статистики, математичного аналізу, узагальнення.

Проведене нами дослідження засвідчило, що в 1991–2000 рр. відродження і становлення фермерських господарств на Хмельниччині відбулося не зважаючи на численні труднощі та перешкоди. Фермерські господарства поступово завойовували своє положення в сфері агробізнесу в якості рівноправної форми підприємницької діяльності.

Створення і функціонування фермерських господарств у Хмельницькій області і в Україні загалом упродовж 1991–2000 рр. виявилось результатом пристосування сільськогосподарської галузі до реальних умов функціонування національної економіки в період її ринкового трансформування. Поява і розвиток фермерських господарств щоразу наштовхувалися на перешкоди, породжені передусім неготовністю державних і місцевих органів влади до реального реформування аграрних відносин на ринкових засадах. Водночас це стало однією з доволі ефективних форм господарювання на селі й виступило одним із чинників забезпечення соціально-політичної стабільності сільської спільноти краю та всієї нашої

країни. Ось чому цілком очевидно, що фермерство розвивалося і в наступні десятиліття й стало разом із індивідуальним селянським господарством однією з провідних організаційних форм господарювання на селі.

Це тим більше наголосити, оскільки в світі на долю сімейних фермерських господарств припадає понад 98 % сільськогосподарських угідь і вони виробляють більше 80 % всього діапазону продовольства в світі, а в США – 84 % всієї сільськогосподарської продукції за загальну суму 230 мільярдів доларів, то поза сумнівом, в Хмельницькій області і в Україні загалом перспектива за фермерськими господарствами. Очевидно саме цим пояснюється той факт, що Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) і Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР) ООН оголосили 2019–2028 рр. десятиліттям сімейних фермерських господарств.

Об’єктивна необхідність створення сімейних фермерських господарств на Хмельниччині і в Україні загалом обумовлена, з одного боку, можливостями аграрного сектору економіки, з іншого – підписанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС. Для появи нових, розширення мережі та результативної діяльності дрібних і малих форм господарювання на селі потрібно створити відповідні умови. Крім того, підприємницька діяльність фермерських господарств не дасть високих результатів, якщо в її реалізації не будуть задіяні кадри професіоналів.

Проблемно-логічна структура дослідження історії становлення і розвитку фермерських господарств у Хмельницькій області в 1991–2000 рр. дозволила забезпечити, по-перше, історико-економічну реконструкцію процесу інституційних змін у сільськогосподарському секторі економіки України. По-друге, – визначення історичних детермінант місця фермерського типу господарювання краю в системі та якісних характеристик господарства України. По-третє, – виявлення взаємозв’язку та взаємовпливу фермерських господарств у структурних змінах сільськогосподарського виробництва на регіональному і загальноукраїнському рівнях. По-четверте, – характеристику результатів і довгострокових наслідків функціонування фермерських

господарств Хмельниччини для розвитку господарства України. По-п'яте, – виявлення векторів і соціально-структурних особливостей діяльності фермерських господарств як важливої складової аграрної реформи України. По-шосте, – обґрунтування практичних рекомендацій щодо використання історичного досвіду у визначенні національних пріоритетів господарювання на селі у найближчу і більш віддалену перспективу.

Подальший розвиток фермерських господарств буде сприяти вирішенню соціальних проблем сільського населення, зокрема їх зайнятості і добробуту. Разом з тим, вже на початку 2000-х рр. стало очевидним, що найчисельнішими представниками сімейного типу господарювання на селі були особисті селянські господарства. Саме вони покликані були стати джерелом їх трансформації в сімейні фермерські господарства в статусі ФОП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані джерела

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (Вип. 3) / [за ред. П. Т. Саблука та ін.]. Київ : ІАЕ, 1999. 452 с.
2. Господарський кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. № 436-IV// *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. С. 144 // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Державна служба статистики України, 2015 // URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Державна цільова програма розвитку Українського села на період до 2015 р.: програма розвитку АПК / Міністерство аграрної політики та продовольства України // URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=2976>
5. Земельний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 3–4. С. 27 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
6. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки. Затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 664 від 13 вересня 2017 р. // URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/KR170664?an=13>
7. Народне господарство України у 1991 році : стат. щорічник / [М-во статистики України ; відп. за вип. В. В. Самченко]. Київ : Техніка, 1992. 468 с.
8. Народне господарство України у 1992 році : стат. щорічник / [М-во статистики України ; відп. за вип. В. В. Самченко]. Київ : Техніка, 1993. 464 с.
9. Народне господарство України у 1993 році: Стат. щорічник / [М-во статистики України; відповідальний за випуск В. В. Савченко]. Київ: Техніка, 1994. 494 с.
10. Народне господарство України у 1994 році : стат. щорічник / [М-во статистики України ; відп. за вип. В. В. Самченко]. Київ : Техніка, 1995. 519 с.

11. Народне господарство України 1991–1993 році : стат. щорічник / [М-во статистики України ; відп. за вип. В. В. Самченко]. Київ : Техніка, 1992.

12. Про вдосконалення формування інвестицій на соціальний розвиток села та агропромислового комплексу. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.1992 р. № 423 // URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/423-92-%D0%BF>

13. Про власність. Закон України від 07.02.1990 р. № 697-XII // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text>

14. Про власність. Закон Української РСР від 07.02.1991 р. № 697-XII // URL: <https://iplex360.com.ua/npa.php?code=697-12>

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств // URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3349811-zakon-ukraini.html

16. Про земельну реформу. Постанова Кабінету Міністрів Української РСР від 18.12.1990 р. № 563-XII // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12#Text>

17. Про економічну самостійність Української РСР. Закон Української РСР від 03.08.1990 р. № 143-XII // *Відомості Верховної Ради*. 1990. № 34. Ст. 499 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12#Text>

Про колективне сільськогосподарське підприємство. Закон України від 14.02.1992 р. № 2114-XII // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 20. С. 272 // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>

18. Про кооперацію в СРСР. Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 26.05.1988 р. № 8998-XI // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text>

19. Про місцеві ради народних депутатів і місцеве самоврядування. Закон Української РСР від 07.12.1990 р. № 533-XII // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text>

20. Про невідкладне прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва. Указ Президента України від 10.11.1994 р. № 666/94 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94#Text>

21. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям. Указ Президента України від 08.08.1995 р. № 720/95 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/95#Text>

22. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві. Закон України від 17.10.1990 р. № 400-XII // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1990. № 45. С. 828–829 // URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/400-12>

23. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України. Закон України // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 32. С. 453 // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400-12>

24. Про селянське (фермерське) господарство. Закон України від 20.12.1991 р. № 20090-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 14. С. 387–400 // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12/ed19911220>

25. Про селянське (фермерське) господарство. Закон України від 22.06.1993 р. № // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 32.

26. Про фермерське господарство. Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. С. 363 // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>

27. Про фермерське господарство щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Закон України Про внесення змін до Закону України // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 21. С. 406 // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>

28. Про форми власності на землю. Закон України від 30.01.1992 р. № 2073-XII // URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153884__527996

29. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2008. Київ, 2009. 369 с.
30. Сімейний кодекс України // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14%23Text>
31. Статистичний збірник за 2005 рік // Держ. служба статистики України. Київ, 2006 // URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_ukr_zb.htm – "Україна у цифрах"
32. Статистичний щорічник України за 2007 рік / [за ред. О.Г.Осауленка]. Київ: ТОВ «Август-Трейд», 2008. 571 с. // URL: http://ecopravo.org.ua/stat/yearbook_2010_ua.pdf "
- Статистичний збірник за 2010 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. Київ: ТОВ «Август-Трейд», 2011. 559 с. // URL: http://ecopravo.org.ua/stat/yearbook_2010_ua.pdf "
33. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2001 рік / [за ред. В. В. Скальського]. Хмельницький, 2002. 459 с.
34. Статистичний щорічник України за 1995 рік / [за ред. В. В. Семченка]. Київ : Техніка, 1996. 576 с.
35. Статистичний щорічник України за 1996 рік / [відп. за вип. О. Г. Осауленко]. Київ : Техніка, 1997. 618 с.
36. Статистичний щорічник України за 1997 рік / [під ред. О. Г. Осауленка]. Київ : Техніка, 1998. 624 с.
37. Статистичний щорічник України за 1998 рік / [за ред. О. Г. Осауленка; відп. за вип. В. А. Головка]. Київ : Техніка, 1999. 576 с.
38. Статистичний щорічник України за 1999 рік / [під ред. О. Г. Осауленка]. Київ : Техніка, 2000. 648 с.
39. Статистичний щорічник України за 2000 рік / [під ред. О. Г. Осауленка]. Київ : Техніка, 2001. 644 с.
40. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1991 рік. Хмельницький, 1992.

41. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1992 рік. Хмельницький, 1993.

42. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1993 рік. Хмельницький, 1994.

43. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1994 рік. Хмельницький, 1995.

44. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1995 рік. Хмельницький, 1996.

45. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1996 рік. Хмельницький, 1997.

46. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1997 рік. Хмельницький, 1998.

47. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1998 рік. Хмельницький, 1999.

48. Статистичний щорічник Хмельницької області за 1999 рік. Хмельницький, 2000.

49. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2000 рік. Хмельницький, 2001.

50. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2005 рік / [за ред. нач. голов. управління статистики у Хмельницькій обл., канд. екон. наук В. В. Скальського]. Хмельницький, 2006. 441 с.

51. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2006 рік / [за ред. В. В. Скальського]. Хмельницький, 2007. 434 с.

52. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2007 рік / [за ред. В. В. Скальського]. Хмельницький, 2008. 430 с.

53. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2008 рік / [за ред. В. В. Скальського]. Хмельницький, 2009. 442 с.

54. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2009 рік / [за ред. В. В. Скальського]. Хмельницький, 2010. 447 с.

55. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2010 рік / [за ред. В. В. Скальського]. Хмельницький, 2011. 432 с.

56. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2011 рік / [за ред. нач. голов. управління статистики у Хмельницькій обл., канд. екон. наук, доктора філософії, заслуженого економіста України В. В. Скальського]. Хмельницький, 2012. 424 с.

57. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2015 рік / [за ред. нач. голов. Управління статистики у Хмельницькій обл. Л. О. Хамської]. Хмельницький, 2016. 514 с.

58. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2017 рік / [за ред. нач. голов. Управління статистики у Хмельницькій обл. Л. О. Хамської]. Хмельницький, 2018. 514 с.

59. Статистичний щорічник України за 1998 рік / [за ред. О.Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головка]. Київ : Техніка, 1999. 576 с.

60. Статистичний щорічник за 1999 рік / [за ред. О. Г. Осауленко; відп. за вип. В. А. Головка]. Київ: Техніка, 2000. 648 с.

61. Статистичний щорічник України за 2010 рік / [Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка; відп. за вип. В. А. Головка]. Київ: Техніка, 2011. 600 с.

62. Україна у цифрах у 1996 році: Корот. стат. довід. / [Міністерство статистики України; відповідальний за випуск В. В. Самченко]. Київ: Наук. думка, 1997. 176 с.

63. Україна у цифрах у 1997 році: Корот. стат. довід. / [Державний комітет статистики України; відп. за випуск О. Г. Осауленко]. Київ: Наук. думка, 1998. 188 с.

64. Україна у цифрах у 1998 році: Корот. стат. довід. / [Державний комітет статистики України; під ред. О. Г. Осауленка]. Київ, 1999. 212 с.

65. Україна у цифрах у 1999 році: Корот. стат. довід. / [Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка]. Київ, 2000. 262 с.

66.Україна у цифрах 2010 : Статистичний збірник /[за ред. О.Г. Осауленка]. Київ: Державна служба статистики України, 2011. 251 с.

67.Україна у цифрах у 2000 році : короткий статистичний довідник /[за ред. О.Г. Осауленка ; відп. за вип. В.А. Головка]. Київ : Техніка, 2001. 256 с.

68.Україна у цифрах 2015 : Статистичний збірник /[за ред. І.М. Жук]. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 239 с. // URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/07/zb_uz2015_ukr.zip.

69. Фермерські господарства в Городоцькому районі // URL: https://tripoli.land/ua/farmers/hmelnitskaya/gorodokskiy-hmelnitskaya?page=4&q%5Bdistrict_id_eq%5D=591&q%5Bdistrict_region_id_eq%5D=24

70. Фермерські господарства в Хмельницькій області // URL: <https://tripoli.land/ua/farmers/hmelnitskaya>

Джерела з періодичних видань

70.Кирилюк В. Терниста селянська дорога // Подільські вісті. 2006. 7 листопада.

71. Матвіюк К. Без селянина немає держави, без фермера – майбутнього // *Подільський кур'єр*. 2004. 26 лютого.

72 Назарчук М. Худоби у господарствах меншає // *Подільські вісті*. 2006. 16 листопада.

73. Ненцінський А. Задля кращого життя. Інтерв'ю «Подільських вістей» голови ОДА О. Буханевича // *Подільські вісті*. 2006. 24 серпня.

74. Скрипник Г. Отак би з рештою проблем // *Подільські вісті*. 2006. 28 грудня.

75. Скрипник Г. Розвиток починається з правильно вибраної стратегії // *Подільські вісті*. 2006. 22 серпня.

76. Скрипник Г. Які вони, досягнення полів і ферм // *Подільські вісті*. 2006. 8 вересня.

Наукові видання, монографії і статті

77. Амонс С. Є. Фермерські господарства та їх роль у розвитку аграрного сектору економіки // URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/23688.pdf> С. 17–28.

78. Амосов О. Ю. Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері // *Агросвіт*. 2008. № 8. С. 4–6.

79. Багай Н. О. Сучасне законодавче регулювання діяльності фермерських господарств: окремі проблеми // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 40. Т. 1. С. 114–117.

80. Балян А. В., Спаский Е. В. Виробництво сільськогосподарської продукції у селянських (фермерських) господарствах област // *Економіка АПК*. 1999. № 9. С. 29–34.

81. Билык Ю. Д. Новая аграрная политика – основа преодоления кризиса в АПК // *Економіка України*. 1998. № 8. С. 54–61.

82. Бугуцький Ю. О. Розвиток фермерських господарств в Україні // *Економіка АПК*. 1998. № 6. С. 25–28.

83. Бурдейний І. М. Фермерство як ефективна форма господарювання на селі // *Економіка АПК*. 1999. № 5. С. 22–25.

84. Варналій З. С. Основи підприємництва. Київ: «Знання-прес», 2002. 240 с.

85. Ващишин М. Я. Розвиток фермерського законодавства України // *Вісник Львівського ун-ту. Серія «Юридична»*. 2008. Вип. 46. С. 152–158.

86. Вініченко І. І., Рева Л. І. Регіональний аспект розвитку фермерства // *Ефективна економіка*. 2012. № 3. С.

87. Газін В. П., Нечитайло В. В. Українське село: відродження чи модернізація? // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський:

ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. Т. 27: До 70-річчя від дня народження професора Валерія Степанкова. С. 401–407.

88. Герасимчук В. Г. Розвиток підприємства: діагностика, стратегія, ефективність. Київ : Вища школа, 1995. 120 с.

89. Гнатишин Л. Б., Липчук В. В. Оцінка розвитку фермерства в регіонах України // *Економіка АПК*. 2010. № 12. С. 47–53.

90. Головка Р. А. Теоретичні аспекти формування й розвитку фермерських господарств // *Економіка та держава*. 2019. № 10. С. 108–110.

91. Горіховський М. В. Розвиток фермерських господарств Хмельниччини // *Економіка АПК*. 2017. Вип. 11. С. 79–84.

92. Горьовий В. П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. 540 с.

93. Горьовий В. П. Ефективність фермерських господарств лісостепової зони України. Київ: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2007. 64 с.

94. Гривківська О. В., Хлівна І. В. Джерела фінансового забезпечення розвитку малих фермерських господарств // *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 7. С. 154–163.

95. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.

96. Гриценко З. І. Деякі аспекти аграрної політики в Україні 90-х років ХХ ст. // *Український селянин: зб. наук. пр. Вип. 10 Матеріали VI Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії, присвячені 100-ій річниці початку земельної реформи П. А. Столипін* [Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Черкаський нац. ун-т]. Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. С. 369–372.

97. Гуральська А. Проблема розвитку фермерського господарства на Хмельниччині у науковій спадщині професора В. В. Нечитайла //

98. Дем'яненко С. І. Менеджмент виробничих витрат у сільському господарстві. Київ: КНЕУ, 1998. 264 с.

99.Дмитришин Л. І., Бринзей Б. С. Формування структури сільськогосподарського виробництва в регіонах: теорія та практика: монографія. Івано-Франківськ: ЯРИНА, 2019. 220 с.

100. Долинська М. С. Еволюція правового регулювання землекористування фермерськими господарствами України // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 149–152.

101.Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні // *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2021. № 11 (23). С. 125–132.

102.Долинська М. С. Порядок створення, землекористування та діяльність фермерських господарств України: навч.-практ. посіб. Львів: ЛЮІ, 2005. 192 с.

103.Долинська М. С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів, 1999. 184 с.

104.Долинська М. С. Фермерські господарства України : землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Харків : Страйд, 2005. 264 с.

105.Домбровський С. Ф., Тараненко Л. С., Тараненко Л. С. Особливості правового регулювання створення та функціонування селянських (фермерських) господарств // *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 4. С. 82–88.

106.Живора С. М. Державна політика подальшого розвитку аграрного сектора економіки сучасної України // *Вісник Української Академії історичних наук*. Київ: Інститут історії України НАНУ. 2001. № 1. С. 76–79.

107.Живора С. М. Значущість аграрних реформ в утвердженні нової політичної та економічної системи в сучасній Україні // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Збірник наукових праць. Випуск третій*. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2001. С. 179–194.

108. Живора С. М. Особливості проведення аграрної реформи в регіонах України // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Збірник наукових праць. Випуск перший. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2001. С. 33–43.

109. Жулканич Н. М. Еволюція аграрних відносин в період становлення ринкових умов господарювання // *Український селянин*. 2008. Вип. 11. С. 287–292.

110. Завальнюк О. М., Рибак І. В Фермерство в Україні: зародження та становлення // *Новітня аграрна історія України: навч. посіб.* Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2004. С. 249–251.

111. Заячук М. Д. Геопросторова організація фермерського укладу України: монографія: Чернівці, 2015. 520 с.

112. Заячук М. Д. Класифікація фермерських господарств Херсонської області // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2017. Вип. 7. С. 50–55.

113. Збарська А. В., Талавиря О. М. Управління розвитком малих форм господарювання на селі: монографія. Ніжин, 2015. 447 с.

114. Збарський В. К. Економічна ефективність аграрного виробництва фермерських господарств // *Бухгалтерія в сільському господарстві*. 2012. № 19. С. 30–38.

115. Збарський В. К. Становлення та розвиток малих форм господарювання сільських поселень: монографія. Київ : НАУ-ДАКККіМ, 2004. 312 с.

116. Збарський В. К., Збарська А. В. Вклад фермерських господарств у розвиток економіки сільських регіонів // *Бухгалтерія в сільському господарстві*. 2013. № 6. С. 33–38.

117. Збарський В. К., Збарська А. В. Особливості розвитку суб'єктів малого підприємництва в сільському господарстві // *Бухгалтерія в сільському господарстві*. 2013. № 8. С. 34–39.

118. Ефективність реструктурованих господарських систем: проблеми і фактори підвищення: монографія. / [за заг. ред. док. екон. наук, професора В. І. Осипова]. Одеса: Пальміра, 2008. 501 с.

119. Ігнатенко М. М. Агропромислові формування ринкового типу в аграрному секторі незалежної України // *Економіка України. Глобальні виклики і національні перспективи*. Київ: НДЕІ, 2009. С. 272–279.

120. Ігнатенко М. М. Міфи та реалії ліберального реформування економіки незалежної України // *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 23. С. 6–10.

121. Карпенко А. М. Сучасний стан та проблеми використання сільськогосподарських угідь в Україні // *Економіка та управління АПК: Зб. наук. праць* / [Білоцерк. нац. аграр. ун-т]. Біла Церква, 2013. Вип. 10 (102). С. 82–87.

122. Кирилов Ю. Є., Осадчук І. В. Розвиток фермерства та ОСГ України в системі світового сільського господарства : монографія. Херсон: Грінь Д.С., 2011. 300 с.

123. Кисіль М. І., Іванченко В. О. Теоретико-методологічні та практичні аспекти формування ефективності інвестицій фермерських господарств // *Економіка АПК*. 2012. № 7. С. 55–62.

124. Кліщинський П. В., Філінюк А. Г. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку Кам'янець-Подільського району // *Кам'янецьчина: історія і сьогодення. Збірник матеріалів науково-красознавчого форуму, присвяченого 90-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського району*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. С. 253–265.

125. Комарніцький О. Б. Аграрна історія України: навч.-метод. посіб. / [вид. 2-ге, доп. і перероб.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2023. 120 с.

126. Копитко В. І. Особливості розвитку фермерських господарств у західному регіоні України // *Економіка АПК*. 2002. № 12. С. 49–54.

127. Корчинський А. Фермерське господарство «Меркурій-Агро» // URL: <https://clarity-project.info/tenderer/33648438>
128. Криськов А. А. Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. Тернопіль: Астон, 2014. 324 с.
129. Кропивко М. Ф. Позитиви і негативи аграрного устрою України // *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 6–19.
130. Кропивко М. М. Розвиток матеріально-технічної бази селянських (фермерських) господарств // *Економіка АПК*. 2003. № 1. С. 69–75.
131. Кулинич П. Ф. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні : Монографія / [кол. авторів; за ред. В. І. Семчика]. Київ : Інститут держави і права ім. М. Корецького НАН України, 2003. 280 с.
132. Левчук К. І. Створення і розвиток фермерських господарств Вінницької області (1991–1992 роки) // *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 3. С. 144–152.
133. Липчук В. В. Селянські (фермерські) господарства: оцінка і проблеми становлення та розвитку. Львів : Вільна Україна, 1997. 168 с.
134. Липчук В. В., Гнатишин Л. Б., Кордоба О. М. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку: монографія. Львів: Магнолія, 2012. 236 с.
135. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора : інституціональні засади : монографія. Чернівці : Рута, 2006. 343 с.
136. Лопатинський Ю. М., Тодорюк С. І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 220 с.
137. Майовець Є. Й. Аграрне підприємництво в Україні : монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 428 с.
138. Макаренко П. М. Моделі аграрної економіки: монографія. Київ: ННЦІАЕ, 2005. 682 с.

- 139.Макаренко П. М., Мельник Л. Л. Фермерські господарства України – до 20-річного ювілею // *Економіка АПК*. 2010. № 7. С. 16–24.
140. Макогон В.П. Сучасна земельна реформа та умови ведення фермерського господарства // *Фермерські господарства на Поділлі: історична перспектива і сучасний стан: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 квітня 2003 року)*. Кам'янець-Подільський, 2003. С. 137–142.
141. Малиенко А.М., Ярмоленко В.П., Мазуренко А.В. Альтернативний взгляд на аграрную реформу и политику в Украине / [под. ред. А. М. Малиенко]. Київ: Інститут аграрної економіки, 2009. 268 с.
142. Малік М. Й. Сільськогосподарська кооперація як складова аграрної реформи // *Проблеми кооперації в сільському господарстві*. Львів, 1995. С. 82–84.
143. Маренич Т. Г. Трансформаційна динаміка та механізм економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики): монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2005. 454 с.
- 144.Марченко С. Д. Селянські господарства: проблеми розвитку в історичні ретроспективі // *Вчені записки Таврійського національного університету. Серія: Історичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 3. С. 27–32.
145. Мармуль Л. О., Гальцова О. Л. Ефективність підприємницької діяльності фермерських господарств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2006. 204 с.
146. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні // *Агробізнес*. 2015. № 21 (316) листопад // URL: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichniyi-gektar/3999-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-vukraini.html>
147. Махортов Ю. О., Дмитренко В. Л. Сучасний стан і перспективи розвитку фермерства в Україні // *Вісник аграрної науки*. 2003. № 6. С 73–76.

148. Мельник Л. Ю., Ільченко О. Е. Фермерські господарства: проблеми ефективного функціонування та розвитку // *Держава та регіони. Серія. Економіка та підприємництво*. 2012. Вип. 2. С. 131–134.

149. Мельничук О. Ф., Опольська Н. М. Законодавство та право в агропромисловому комплексі України: навч. посіб. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2011. 334 с.

150. Нагірна В. П. Сільські регіони України на тлі суспільних трансформацій // *Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию. Сб. науч. тр.* Київ: Академперіодика, 2003. С. 151–154.

151. Нагірна В. П., Руденко Л. Г. Сільська місцевість України у контексті трансформаційних процесів у аграрній сфері // *Український географічний журнал*. 2016. № 2. С. 39–47.

152. Нечитайло В. В. Аграрна реформа в Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття: земельні активи і прорахунки // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2018. Т. 28: До 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С. 411–419.

153. Нечитайло В. В. Еволюція системи сільського господарства в умовах України // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010: На пошану професора І. В. Рибачка. С. 297–306.

154. Нечитайло В. В. Природна основа соціальної та політичної ідентичності фермерства: спроба порівняльного аналізу українського та американського досвіду // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 17: На пошану професора В. П. Газіна. С. 331–339.

155. Нечитайло В. В. Проблеми становлення селянських (фермерських) господарств у незалежній Україні (початок 90-х років ХХ ст.) // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки*.

Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 2003. Т. 11. С. 247–256.

156. Нечитайло В. В. Розвиток фермерських господарств у країнах з ринковою та перехідною економікою на початку нового тисячоліття // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2004. Т. 13. С. 442–450.

157. Нечитайло В. В. Селянство як природне явище // *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 9–11.

158. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. 436 с.

159. Нечитайло В. В. Становлення фермерських господарств як загальноцивілізаційний процес: історичний досвід українського і американського селянства // *Фермерські господарства на Поділлі: історична перспектива і сучасний стан: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 квітня 2003 року)*. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. С. 3–12.

160. Нечитайло В. В. Технократичний підхід у державній аграрній політиці і проблеми збереження українського села // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 18: На пошану професора В. С. Степанкова. С. 272–280.

161. Нечитайло В. В. Українське селянство: важкий шлях до волі. Кам'янець-Подільський, 1995. 191 с.

162. Нечитайло В. В. Формування господарств фермерського типу в Україні в період утвердження ринкових відносин (перша половина ХІХ ст.) // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2008. Вип. 1. С. 61–72.

163. Нечитайло В. В. Формування фермерського укладу господарювання на Хмельниччині // *Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні*, 14–15 жовтня 1995 р. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. друк., 1995. С. 362–364.

164. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с

165. Організація селянських (фермерських) господарств / [М.Г. Лобас, А.В. Македонський, Д.Є. Беляєв, О.В. Грищенко]. Київ: Агроінком, 1998. 283 с.

166. Осипов В. І. Економіка підприємництва: підручник. Одеса: «Маяк», 2005. 724 с.

167. Осипова М. М. Питання розвитку сімейних фермерських господарств // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 20–23.

168. Осипова М., Доброва Н. Фермерські господарства України: особливості, проблеми, перспективи розвитку // *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 10. С. 98–122.

169. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора. Київ : Фенікс, 2004. 280 с.

170. Падалка С. С. Зміни у чисельності, економічній поведінці, потребах та цінностях селян України (1990–2000-ні рр.) // *Укр. іст. журн.* 2013. № 4. С. 48–62.

171. Падалка С. Українське село 1990–2000-х років: зміни в територіальному устрої та життєвому середовищі сільського населення // *Історія науки і біографістика*. 2023. № 2. С. 160–180.

172. Падалка С. С. Українське село 1990–2000-х років: тенденції соціально-економічних змін // *Укр. іст. журн.* 2008. № 4. С. 169–184.

173. Падалка С. С. Українське село в умовах соціально-економічного транзиту: трансформації чи виживання? // *Укр. іст. журн.* 2016. № 4. С. 108–122.

174. Падалка С. С., Кириленко І. Г., Вергунов В. А. Аграрна історія України. У 3-х ч. Ч. III: Період незалежності 1991–2018 рр. Київ: Аграрна наука, 2019. 372 с.

175. Пахольчук О. І. Розвиток землекористування селянських (фермерських) господарств // *Економіка АПК.* 1997. № 12. С. 22–24.

176. Плесняєва С. М. Ефективність формування фермерських господарств // *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво.* 2003. № 4. С. 161–165.

177. Політика і розвиток сільського господарства в Україні / [за ред. Штефана фон Крамона-Таубадея, Сергія Зорі, Людвіга Штріве]. Київ: Альфа-Принт, 2001. 312 с.

178. Реформування сільського господарства в Україні: широке поле / [за ред. Штефана фон Крамона-Таубадея та Людвіга Штріве]. Київ: Фенікс, 1999. 191 с.

179. Рибак І. В. Зародження фермерського руху на Хмельниччині (1991–1997 рр.). *Фермерські господарства на Поділлі: історична перспектива і сучасний стан: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 квітня 2003 року).* С. 85–89.

180. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК. Київ : УААН. ІАЕ, 1999. 296 с.

181. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуляк О. Г.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

182. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми / [В. В. Юрчишин, А. М. Шевченко, В. Х. Брус та ін.; за заг. ред. В. В. Юрчишина]. Київ: ННЦ ІАЕ, 2004. 446 с.

183. Романцов В. О. Український етнос: на одвічних землях та за їхніми межами (XVIII – XX століття). Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. 184 с.

184. Романюк І. М. Організаційно-економічні засади продовольчого забезпечення та напрями його удосконалення в регіоні: монографія / [за наук. ред. д.е.н., проф. Л. В. Дейнеко]. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 228 с.

185. Саблук П. Т., Карич Д. Я., Коваленко Ю. С. Основи організації сільськогосподарського ринку. Київ : ІАЕ УААН, 2002. 190 с.

186. Саблук П. Т., Мосель-Веселяк В. Я. Передумови і фактори розвитку фермерства в Україні // *Вісник аграрної науки*. 1993. № 2.

187. Савка М. В. Методика дослідження розвитку фермерських господарств та ефективності їх функціонування // *Інноваційна економіка: науково-виробничий журнал*. 2018. № 9–10. С. 107–112.

188. Савка М. В. Становлення та розвиток фермерських господарств // *Інноваційна економіка: науково-виробничий журнал*. 2017. № 5–6. С. 79–85.

189. Самсонова Я. О., Кушніренко А. О. Деякі особливості правового статусу фермерських господарств як суб'єктів аграрних відносин // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 235–237.

190. Сільське господарство Вінниччини: тенденції змін ефективності господарської діяльності різних організаційно-правових форм господарювання: монографія / [Мулик Т. О., Томчук О. Ф., Кривоконь О. С. та ін.]. Вінниця, 2011. 369 с.

191. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У 2 т. Т. І. Потенціал сільського сектора / [Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський та ін.]. Київ: Ін-т економіки НАН України, 2000. 396 с.

192. Слободяник І. Фермерству в Україні кінець: новий закон зобов'язує фермерські господарства впродовж п'яти років перетворитися на ТОВ або припинити діяльність // *URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/13/697907/>*

193. Сокол О. Соціальні фактори становлення і функціонування селянських (фермерських) господарств // *Економіка України*. 1995. № 3 С. 49–52.
194. Соціально-економічне становище сільських територій України (1990–2014 роки): кол. монографія: у 2 т. / [авт.-упоряд.: І. М. Демчак, Ю. О. Лупенко, М. К. Орлатий та ін.]. Київ: НАДУ, 2016. Т. 1. 440 с.
195. Соціально-економічне становище сільських територій України (1990–2014 роки): кол. монографія: у 2 т. / [авт.-упоряд.: І. М. Демчак, Ю. О. Лупенко, М. К. Орлатий та ін.]. Київ: НАДУ, 2016. Т. 2. 440 с.
196. Соціально-економічний розвиток Хмельницької області в умовах трансформаційної економіки / [з ред. проф. Латера Ю.С.] Кам'янець-Подільський, ФОП Сисин О.В., 2001. 216 с.
197. Спаський Г. В. Підвищення ефективності функціонування фермерських господарств Закарпаття // *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 50–58.
198. Спаський Г. В. Розвиток сімейних фермерських господарств в Україні та зарубіжний досвід їх функціонування // *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 73–82.
199. Статівка А. Деякі аспекти посилення державного регулювання в процесі аграрних перетворень // *Право України*. 2001. № 6.
200. Статівка А. Сільське господарство України та його інтеграція в міжнародні сільськогосподарські й торговельні організації: проблемні питання // *Право України*. 2003. № 4.
201. Стратегія розвитку Хмельницької області на 2021–2027 роки. Хмельницький, 2019. 214 с.
202. Теоретико-правові проблеми регулювання ринкових відносин у сфері аграрного виробництва: монографія / [І.Ю. Сальман, Н.І. Бровко, І.І. Єфремова та ін.; за заг. ред. І.Ю. Сальмана]. Біла Церква, 2017. 258 с.
203. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / [НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців]. Львів, 2015. 204 с.

204. Титова Н. І. Законодавство про фермерство – складова частина аграрного законодавства України // *Аграрна реформа в Україні: економічні і правові проблеми*. Одеса, 1993.

205. Титова Н. И. Фермерское законодательство Украины. – Правовые проблемы реформирования сельскохозяйственных предприятий (Материалы «круглого стола») // *Государство и право*. 1996. № 3.

206. Томич І. Ф. Терниста дорога українського фермера: до 20-річчя фермерського руху (історія становлення та розвитку АФЗУ). Київ : ВД «Авіцена», 2010. 288 с.

207. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація. Наукова доповідь / [за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, чл.кор. НАН України О. М. Бородіної, чл.-кор. НАН України І. В. Прокопи]. Київ: Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2012. 55 с.

208. Україна на зламі історичних епох (формування нових виробничих відносин в аграрному секторі економіки сучасної України (1991–2000 роки) / [Л.Ю. Беренштейн, Г.П. Мигрин, П.П. Панченко та ін. ; за заг. ред. В. Смолія]. Київ: Ін-т історії України, 2000. 396 с.

209. Українське село у 20-90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис / [Л. Ю. Беренштейн, Г. П. Мигрин, П. П. Панченко та ін. Київ: НУ НАНУ – НАУ, 1998. 122 с.

210. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (1994–1999 рр.) // *Пилипенко В. Є. Ставлення населення України до економічних перетворень* // URL: <https://www.osa.com.ua/arc/ukrmonit.pdf>

211. Українське фермерство: особливості, проблеми, перспективи // URL: http://a7d.com.ua/agropoltika/aktualna_tema/first_hands/1827-ukrayinske-fermerstvo-osoblivostiproblemi.html

212. Федоренко Я. Особливості початкового етапу реформування аграрного сектору в Україні: історичний аспект // *Проблеми гуманітарних наук*. 2014. Вип. 34. Історія. С. 169–179.

213. Фермерське господарство // URL: https://www.nibulon.com/r/files/1060%3B1077%3B1088%3B1084%3B1077%3B1088%3B1089%3B1100%3B1082%3B1077%3B_1075%3B1086%3B1089%3B1087%3B1086%3B1076%3B1072%3B1088%3B1089%3B1090%3B1074%3B1086%3B.pdf
214. Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення: навч.-практ. посіб. / [М.В. Шульга, В.П. Душман, П.Ф. Кулинич, В.Ю. Юркевич]. Харків: ТОВ «Одіссей», 2004. 464 с.
215. Фермерські господарства на Поділлі: історична ретроспектива і сучасний стан: Збірник наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конференції (22–23 квітня 2003 року), Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. 158 с.
216. Фермерські господарства, як учасники цивільних та земельних правовідносин: за матеріалами судової практики: монографія / [за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої]. Харків: ЕКУС. 2022. 288 с.
217. Філінюк А. Г., Каньоса М. І. Розвиток фермерських господарств України на сучасному етапі розвитку: історико-аналітичний аспект // *Фермерські господарства на Поділлі: історична ретроспектива і сучасний стан: Збірник наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конференції (22–23 квітня 2003 року)*, Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. С. 148–155.
218. Что такое семейное фермерское хозяйство? Продовольственная и сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций // URL: <http://www.fao.org/familyfarming2014/home/whatisfamilyfarming/ru/>.
219. Шолойко А.С. Законодавче забезпечення державної фінансової підтримки страхування виробництва у фермерських господарствах // *Економіка АПК*. 2010. № 12. С. 94–97.
220. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Інституціональна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні // *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 71–85.

221. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку // *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58–68.

222. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку : монографія. Львів, 2004. 392 с.

223. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія. Київ: ННЦ «Ін-т аграрної економіки», 2012. 384 с.

224. Яворська Т. І. Фермерські господарства: недоліки та переваги сучасного розвитку // *Агроінком*. 2011. № 7–9. С. 48–51.

225. Яців І. Б., Соловей Ю. І. Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах : монографія. Львів : Видавництво АТБ «НВК», 2019. 182 с.

Дисертації та автореферати дисертацій

226. Горіховський М. В. Стратегічне управління рентоспроможністю фермерських господарств: дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.04 Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності / Горіховський Максим Володимирович. Кам'янець-Подільський. 2018. 223 с.

227. Долинська М. С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / М. С. Долинська. Львів, 1999. 18 с.

228. Живора С.М. Аграрна реформа в Україні (1991–2001 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 Історія України / С. М. Живора. Запоріжжя, 2002. 16 с.

229. Ігнатенко М. М. Українське село: соціально-економічні зміни (1991–2008 рр.): автореф. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 Історія України / М. М. Ігнатенко. Переяслав-Хмельницький. 2010. 38 с. // URL: https://revolution.allbest.ru/history/00581431_1.html

230. Любар Р. П. Розвиток фермерських господарств та підвищення ефективності їх функціонування: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня

канд. екон. наук: спец. 08.00.04 Економіка управління підприємствами / Р. П. Любар. Київ, 2009. 25 с.

231. Міщенко І. М. Інноваційна діяльність у сільському господарстві: дис... канд. екон. наук: спец. 08.02.02 / І. М. Міщенко. Київ, 2005 // URL: <http://www.dlib.com.ua>.

232. Мохненко А. С. Розвиток фермерських господарств: автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.10.01 / А С. Мохненко. Київ, 2002 //

Енциклопедичні та довідкові видання

233. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доп. та CD) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

234. Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1 / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. Київ, 2000.

235. Економічний довідник аграрника / [за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева]. Київ : Преса України, 2003. 800 с.